

ATIQ RAHIMI ZEMLJA I PEPEO

Atiq Rahimi

ZEMLJA I PEPEO

Prevela s francuskoga
Latica Bilopavlović

HENA COM
Zagreb 2002.

Zemlja i pepeo kratak je roman o Afganistanu i ratu u toj zemlji, ne ovom američkom. Na manje od sto stranica Atiq Rahimi napisao je potresnu i tužnu istinu o ratnim stradanjima. Njegova knjiga govori o sovjetskoj okupaciji Afganistana, a glavni likovi nisu veliki ratnici i borci za slobodu već mali, obični ljudi, žrtve rata. Zemlja i pepeo potresna je slika jedne zemlje i jednog naroda pogođenog vječnim ratovima. Atiq Rahimi uspio je gotovo nemoguće – malom, intimnom, lirski intoniranom pričom ispisao je univerzalni antiratni roman.

Atiq Rahimi
Khâkestar-o-khâk
naslov francuskog izdanja
Terre et cendres

Copyright © 1999 by Atiq Rahim
Translation from Persian Sabrina Nouri in Collaboration with the
author
French translation Copyright © Sabrina Nouri, 2000
Copyright © P.O.L 2000
Published by arrangement with the Literary Agency 'Agende de l'Est'

*Mojem ocu,
Drugim očevima,
rat je ukrao njihove suze.*

*Srce mu je vrlo veliko,
veliko poput njegove tuge
–Rafaat Hissaini*

– Gladan sam.

Vadiš jabuku iz crvenog zavežljaja od *gol-e-seba*¹ i tareš je o svoju prašnjavo odjeću. Jabuka je od toga samo prljavija. Vraćaš je u zavežljaj, vadiš drugu iz njega, čišću. Pružaš je svom unuku, Yassinu, koji sjedi pored tebe, glave naslonjene na tvoju umornu ruku. Dijete grabi jabuku musavim ručicama, prinosi je ustima. Sjekutići mu još nisu izbili. Pokušava očnjacima zagristi jabuku. Drhtaj prođe njegovim mršavim i raspucanim obrazima. Njegove sitne oči još se više stisnu. Jabuka je kisela. Nosić mu se namršti; šmrkne.

Sjeo si, leđa okrenutih jesenskom suncu, naslonjen na ogradu mosta; mosta koji, na sjevernom dijelu grada Pol-e-Khomri, povezuje dvije strme obale isušene rijeke. Ovuda prolazi cesta od sjevera Afganistana do Kabula. Zaputivši se ulijevo kod početka mosta Po zemljanom putu koji vijuga preko pustinjskih brežuljaka, stiže se u karkarski rudnik ugljena ...

Yassinovi te jecaji otrgnu od puta prema rudniku. Pogledaj, tvoj unuk ne uspijeva zagristi jabuku. Kamo si stavio džepni nožić? Pretražuješ džepove i pronalaziš ga. Uzimaš jabuku iz unukovih ruku, razrežeš je na dva dijela, zatim ponovo na dva, sve mu vraćaš. Stavljajući nožić u džep. Prekrižiš ruke na prsima.

Već dugo nisi žvakao duhan. Kamo si stavio kutijicu *naswara*²? Ponovo se daješ na pretraživanje džepova i na kraju je pronalaziš. Stavljajući prstohvat u usta. Prije no što ćeš spremiti kutijicu, bacaš pogled u ogledalce na poklopcu. Tvoje stisnute oči upale su u dupljama. Vrijeme je ostavilo otisak prolazeći pored tvojih očiju, otisak u obliku krivudavih linija, poput crva isprepletenih oko dvije šupljine, izglednih crva koji vrebaju ... Veliki turban koji nosiš razmotao se. Njegova ti težina utiskuje glavu u ramena. Pokriven je prašinom. Možda je zbog toga tako težak. Njegova prvobitna boja, izbljedijela od sunca ili prašine, više se ne razaznaje.

Ta vrati sad tu kutijicu na mjesto! Misli na nešto drugo, drugamo usmjeri svoj pogled.

Stavljajući kutijicu u džep. Gladiš svoju bradu koja sijedi, obgrljuješ koljena i zuriš u svoju umornu sjenu koja slijedi urednu sjenu šipki

mosta.

Vojni kamion s istaknutom crvenom zvijezdom na vratima prelazi most. Prekida duboki san prašine. Prašina se diže i preplavljuje most. Zatim se spušta, sasvim polako. Spušta se posvuda: na jabuku, na turban, na trepavice ... Rukom želiš zaštititi Yassinovu jabuku.

– Stani!

Tvoj unuk vrišti. No vidi, tvoja ga ruka ometa u jedenju jabuke.

– Draže bi ti možda bilo progutati prašinu?!

– Stani!

Pusti ga na miru. Brini se za sebe. Prašina ti preplavljuje usta i nosnice. Ispljuneš *naswaru* daljinu, pored pet drugih zelenkastih lokvica. Krajem turbana pokrivaš si usta i nos. Bacaš pogled na crno obojenu kolibu čuvara rampe na početku mosta, tamo gdje započinje cesta prema rudniku. Kroz prozorčić izlazi dim. Nakon nekoliko sekundi oklijevanja, jednom se rukom hvataš o zahrđalu ogradu mosta, drugom grabiš crveni zavežljaj. Uspravljaš se i šepešući se zapućuješ prema kolibi. Yassin također ustaje i slijedi te, grčevito se držeći za tvoj haljetak. Stižete do kolibe. Pružaš glavu kroz prozorčić koji više nema stakla. Unutrašnjost je zadimljena. Iz nje izlazi miris ugljena i neki topao i vlažan dašak. Čuvar je točno u istom položaju u kojem si ga malo prije primijetio, naslonjen na jedan od zidova. I dalje je u polusnu. Njegova je vojnička kapa možda tek malo jače nabijena. Ništa više! Sve je ostalo identično, sve do dopola izgorjele cigarete na robu njegovih izrazito blijedih usnica ...

Ta nakašlji se!

Tvoj kašalj ne stiže ni do tvojih ušiju, a kamoli do čuvara! Nakašlji se još jedanput; hajmo, jače! Još uvijek nije ništa čuo. Samo da ga nije ugljen ugušio! Zovneš ga.

– Brate ...

– Što me još trebaš, *Bâba djân*³ ?

Bogu hvala, on govori. živ je, no i dalje nepomičan, očiju zatvorenih u sjeni šapke ... Jezik ti se pomiče, sprema se nešto izgovoriti. Ne uskači mu u riječ!

– ... na kraju ćeš me izluditi! Rekao sam ti već četrdeset puta:⁴ Bacit ću se pod kotače prvog vozila koje prolazi, preklinjat ću ga da te odvede u rudnik! Sto još više želiš? Ti si dosad vidio neka vozila? Pa onda! Je li ti možda potreban svjedok?

– Ne bih si to dopustio, prečasn timerate! Dobro znam da nije bilo vozila. No nikad se ne zna, ako bi nas nesretnim slučajem zaboravio

...

– Zašto misliš da bih te zaboravio, *Bâba djân*? Ako želiš čuti svoju priču, znam je napamet. Da se kladimo? ... Tvoj sin radi u rudniku, ti si ovdje s njegovim sinom da bi ga posjetio i ...

– Dobri Bože, sve si zapamtio ... Ja sam taj koji gubi glavu, mislio sam da ti ništa nisam rekao ... Ponekad imam osjećaj da i drugi zaboravljaju poput mene ... Molim te za oprostjenje, brate ... Dosađivao sam ti.

Ustvari ti je teško pri srcu. Već se dugo nije neki prijatelj, ili makar neznamac, brinuo za tebe. Već dugo nijedna prisna ili tuđinska riječ nije zagrijala tvoje srce ... želiš reći nešto i čuti nešto za uzvrat. Hajde, govori! No malo je vjerojatno da će ti uzvratiti! Čuvar te neće saslušati. U svojim je mislima. Sa svojim je mislima. Zatvoren je u svoju samoću. Pusti ga na miru.

Ostaješ nepomičan pred kolibom. Šutiš. Tvoj se pogled udaljava, putuje preko valovitosti doline. Dolina je suha, puna trnja, mirna ... Na drugom kraju doline nalazi se Murad, tvoj sin.

Tvoj pogled napušta dolinu. Skrećeš ga prema unutrašnjosti kolibe. Htio bi reći čuvaru da ako i ostaješ ovdje, u iščekivanju vozila, to je jedino zbog tvog unuka Yassina. Kad bi to ovisilo samo o tebi, bio bi već odavno pohitao na put, pješke. Ne plaši te četiri ili pet sati hoda. Htio bi mu reći da si obradivao zemlju od jutra do mraka, stojeći na svojim dvjema nogama, da si hrabar čovjek, da ... I što još? Je li zaista nužno reći sve to čuvaru? Ta što se to njega tiče? Ništa! Pusti ga onda na miru! Mirno spavaj, brate ... Mi idemo. Nećemo ti više dosađivati.

No ti se ne mičeš. Ostaješ tamo kao ukopan, bez ijedne riječi.

Zvuk kamenja koje udara jedno o drugo tik uz tvoja stopala odvlači ti pažnju prema Yassinu, koji tu čuča i upravo je zabavljen

gnječenjem komada jabuke između dva kamena.

– Što to radiš? Za ime Božje! Jedi tu jabuku!

Hvataš Yassina za ramena i uspravljaš ga. Dječarac viče:

– Stani! Pusti me! Zašto ovaj kamen ne daje zvuk?

Mirisima ugljena koji izlaze iz kolibe sad se pridružuje čuvareva vika:

– S vama dvojicom čovjek stvarno poludi! Ne možeš li na trenutak ušutkati svog unuka?

Ne gubiš vrijeme na isprike, ili točnije, nemaš hrabrosti za to. Brže-bolje hvataš Yassina i na silu ga odvlačiš prema mostu. Bijesan, spuštaš se na svoj prijašnji položaj uz ogradu mosta, odlažeš zavežljaj pokraj sebe i, sve grleći svog unuka, gundraš:

– Budi malo tih!

Kome to govoriš? Yassinu? Njemu koji ne čuje čak ni zvuk kamena. A kamoli tvoj slabi i drhtavi glas? Yassinov je svijet postao neki drugi svijet. Nijemi svijet. Prije nije bio gluhi. Oglušio je. On sâm nije toga svjestan. Čudi se što ništa više ne proizvodi zvuk. Dok je još prije nekoliko dana sve bilo drugačije. Zamisli da si dijete poput Yassina, dijete koje je još nedavno čulo i nije čak ni znalo što znači biti gluhi. A zatim, jednog dana, ne čuješ više ništa. Zašto? Bilo bi upravo suludo reći ti da si oglušio! Ti ne čuješ, ne razumiješ, ne pomišljaš da si ti taj koji više ne čuje. Vjeruješ da su drugi postali nijemi. Ljudi više nemaju glasa, kamenju više ne proizvodi zvuk. Svijet je tih ... No zašto onda ljudi miču usnicama?

Yassin skriva svoju glavicu punu pitanja pod tvoj haljetak.

Pogled ti se uputi na drugu stranu mosta, prema isušenoj rijeci koja je postala korito crnog kamenja i suhog grmlja. Putuje preko rijeke, prema planinama u daljini ... Planine se stapaju s Muradovim obrisom; on je sad pred tobom i ispituje te:

– Što te dovodi ovamo, oče? Sve je u redu, nadam se?

Već više od tjedan dana, danju i noću, to lice i to pitanje obuzimaju ti duh. To ti pitanje ne da mira. Tvoja glava, dakle, nije u stanju naći odgovor?! Ah, kada bi to pitanje barem moglo ne postojati. Kada bi riječ zašto mogla nikada ne biti izgovorena! Došao si se raspitati o svom sinn. Sasvim jednostavno. No na kraju krajeva ... kao bilo koji

otac, s vremena na vrijeme misliš na svog sina. Je li to zabranjeno? Ne. Pa ipak, ti znaš zašto si ovdje.

Tražiš kutijicu *naswara* u jednom od svojih džepova. Istresaš malu količinu u udubinu dlana i odlažeš je pod jezik. Kada bi samo stvari mogle biti jednostavne, sazdane od užitka, poput *naswara*, poput sna ... I tvoj pogled odluta preko dalekih vrhova.

Muradovo se lice uvijek stapa s planinama. Stijene su sve vrelije i vrelije, usijavaju se. Reklo bi se da se pretvaraju u žarki ugljen, da je planina još samo golemo zgarište. žeravica se pali, stropoštava se niz planinu i izlijeva se u ruho korito rijeke tik do tebe. Ti si na jednoj obali, Murad na drugoj. Murad i dalje ispituje koji je razlog tvome posjetu. Zašto si sâm s Yassinom? Zašto si mu dao tiho kamenje?

Nakon toga, Murad krene silaziti u korito rijeke. Ti zavičeš:

– Murade, sine moj, stani! Ostani tamo gdje jesi! Rijeka gori, izgorjet ćeš! Ne dolazi!

Pitaš se tko bi mogao povjerovati u nešto takvo. Zapaljena rijeka? Bulazniš! Pogledaj, Murad prelazi rijeku bez opekline. Ne, sigurno se opekao, ali to ne pokazuje. Murad je heroj. On ne plače. Čitavo je njegovo tijelo oznojeno. Ponovo zavičeš:

– Murade, stani! Rijeka gori!

A Murad ti se i dalje približava sa svojim pitanjem:

– Zašto si došao? Zašto si došao?

Odnekuda, niotkuda, javi se glas Muradove majke.

– Dastaguire, reci mu da ostane tamo, pođi ti, prijeđi rijeku! Pođi obrisati njegov znoj mojim rupcem od *gol-e-seba*, onim kojim si napravio svoj zavežljaj! Dala bih sve svoje rupce za život svoga sina!

Tvoje se vjeđe podižu. Osjećaš da ti je koža okupana hladnim znojem. Kad bi samo mogao spokojno spavati. Eto, prošlo je tjedan dana otkako nisi spavao u miru. Čim sklopiš oči, tu su Murad i njegova majka, tu su Yassin i njegova majka, tu su prašina i plamen, krici i suze ... i ponovo se probudiš. Oči te peku. Peku od nesanice. Tvoje oči ne mogu više vidjeti. Istrošene su, iscrpljene. Zbog tolike iscrpljenosti i nesanice, neprestano toneš u polusan. Polusan u koji naviru slike ... Kao da živiš još samo za ta sjećanja i te slike. Sjećanja i slike onoga što si proživio i onoga što bi volio da nisi proživio; možda i vizija onoga što te još čeka i što ne želiš proživjeti.

Trebalo bi biti sposoban spavati poput djeteta, poput Yassina. Poput Yassina?

Ne, ne poput njega! Poput svakog drugog djeteta osim Yassina. Yassin jeca i plače u snu. Njegov se san ne razlikuje mnogo od tvoga.

Nažalost, to je nemoguće.

Želio bi živjeti još jedanput iznova, pa makar samo dan, sat, minutu, sekundu.

Ponovo misliš na trenutak kada je Murad napustio selo, na onaj trenutak u kojem je prešao prag. Ti si isto trebao otići, povesti svoju ženu, djecu i unuke i poći drugamo, u drugo selo. Mogao si otići u Pol-e-Khomri. Pa što ako ne bi više imao niti zemlju niti usjeve. Kvrugu i žito! Slijedio bi Murada, pomagao bi mu radeći u rudniku. Ne bi mu morao danas objašnjavati zašto si ovdje.

Bože pomози ...

U te četiri godine koje je Murad proveo u rudniku, nisi imao ni jednu jedinu priliku da ga posjetiš. Četiri su godine prošle otkako ti je povjerio svoju mladu ženu i svog sina te se pridružio rudarima kako bi sam zarađivao svoj kruh.

U stvari, Murad je pobjegao od sela i njegovih stanovnika, htio se udaljiti i otišao je ... Hvala Bogu što je otišao.

Prije četiri godine, gnusni sin Yaquba Shaha, tvoga susjeda, udvarao se Muradovoj supruzi i tvoja je snaha o tome izvijestila Murada. Oboružan lopatom, Murad je odmah pohitao k Yaqubu Shahu, zatražio njegovog sina i, bez daljnjih objašnjenja, rasjekao mu lubanju. Yaqub Shah odveo je svog ranjenog sina pred seosko vijeće i Murada su osudili na šest mjeseci zatvora.

Po oslobođenju, Murad je pokupio svoje stvari i uputio se u rudnik. U selo je nakon toga došao samo četiri puta. Upravo je proteklo mjesec dana od njegova posljednjeg posjeta, a ti, eto, dolaziš u pratnji njegovog sina. Ima razloga da postavlja pitanja!

– Vode!

Na Yassinov krik tvoj pogled klizne s planine na ispucalo korito rijeke, a s rijeke na isušene usnice tvog unuka koji grozničavo zahtijeva vodu.

– Ali gdje bi ti da ja uzmem vodu, sine moj?

Na brzinu bacaš pogled na kolibu čuvara rampe. Ne usuđuješ se iznova zatražiti vode od čuvara, jer si još ovoga jutra zagrabio iz njegovog vrča za Yassina i ako ga zamoliš za još ... sigurno će se razljutiti, baciti ti vrč u glavu ... Bolje je da pitaš negdje drugdje ...

Rukom si praviš sjenu iznad očiju i gledaš na drugu stranu mosta. Tamo se nalazi mala baraka kod koje si se jutros zaustavio da pitaš za put prema rudniku i čovjek ti je vrlo ljubazno odgovorio. Vрати se tamo i zamoli ga vode! Napola se uspravljaš kako bi krenuo. No ostaješ kao ukopan na mjestu. A što ako prođe neko vozilo? ... A čuvar te više ne vidi na svom mjestu? Sve ovo čekanje ni za što! Ne, ostani tu gdje jesi! Čuvar nije strpljive naravi da bi te potražio, pozvao ... Ne, Dastagire, ostani mudro tu gdje jesi.

– Vode! Vode! Vode!

Yassin jeca. Spuštaš se na koljena, grabiš jabuku u zavežljaju i pružaš mu je.

– Ne, hoću vode, vode!

Puštaš jabuku da se otkotrlja na zemlju, uspravljaš se posljednjim snagama, hvataš Yassina jednom rukom, zavežljaj drugom i žuriš prema baraci gundajući.

To je mala koliba od greda i tri zida od ćerpiča⁵. Drveni okviri raspoređeni na pomalo kaotičan način oblikuju pročelje. Napeta plastična folija na okvirima zamjenjuje prozorska stakla. Iza jednog prozorčića sjedi muškarac. Ima crnu bradu. Okrugla kapica opšivena gajtanima pokriva mu obrijanu glavu. Nosi crni prsluk. Golema vaga gotovo potpuno zaklanja njegovo tanašno poprsje. Pognute glave, zadubljen je u svoju knjigu. Na zvuk tvojih koraka i tvog mrmljanja, podiže oči, popravljа naočale. Unatoč njegovu brižnom izraza lica, sjaj njegovih očiju pojačan staklima koja povećavaju zastrašujuć je. Dobronamjerni smiješak pojavljuje mu se na usnama; želi ti dobrodošlicu i pita:

– Vraćaš se iz rudnika?

Ispljuneš *naswar* na pod i ponizno odgovaraš.

– Jao meni, brate. Nismo još tamo ni pošli. Čekamo da prođe neko vozilo. Moj je unuk jako žedan. Ako bi bio tako dobar da mu daš malo vode ...

Trgovac grabi vrč i toči vodu u bakrenu čašu.

Iza njegovih leđa, na zidu, naslikan je veliki prizor: iza velike stijene vidi se čovjek koji drži đavla za ruke. Obojica kriomice promatraju starca kako pada u jamu.

Trgovac pruža Yassinu čašu i obraća se tebi:

– Dolaziš izdaleka?

– Iz Abqula. Moj sin radi u rudniku. Došao sam ga posjetiti.

Netremice promatraš čuvarevu kolibu.

– Tamo je krenulo po zlu?

Trgovac pokušava zapodjenuti razgovor, no tvoj je pogled i dalje uperen u kolibu. Šutiš. Kao da ga nisi čuo. U stvari ga nisi htio čuti. Ili pak ne želiš odgovoriti. Hajde, brate, pusti Dastagira na miru.

– Priča se da su prošli tjedan Rusi sravnili cijelo selo sa zemljom, je li to istina?

Nikada, dakle, nećeš imati mira. Došao si potražiti vodu, a ne suze. Samo kapljicu vode, ništa drugo! Hajde, brate, za milost Božju, ne sipaj sol na naše rane.

Ta što ti je, Dastagire? Pred tek nekoliko trenutaka bilo ti je teško pri srcu. Bio si spreman razgovarati s bilo kim o bilo čemu. Eto napokon nekoga komu možeš otvoriti srce, nekoga čiji sâm pogled već pruža utjehu. Reci nešto! Ne svrćući pogleda s čuvareve kolibe, odgovaraš:

– Da, brate. Bio sam tamo. Sve sam vidio. Vidio sam svoju vlastitu smrt.

Ušutiš. Ako nastaviš i upustiš se u raspravu, mogao bi propustiti prolazak nekog vozila.

Trgovac skida naočale, primiče glavu prozorčiću da vidi što to tako privlači tvoju pozornost. Čim uoči kolibu, shvati i kaže:

– Brate moj dragi, još je prerano. Kamion prođe uvijek oko četrnaest sati. Imaš još dva sata pred sobom.

– U četrnaest sati? Ali zašto mi čuvar nije ništa rekao?

– Vjerojatno ni on baš ne zna! Ne treba mu zamjerati. Prolazak vozila je neizvjestan. Osim toga, je li išta u ovoj zemlji točno? U današnje vrijeme ...

– Djede, hoću *senjete*⁶.

Yassinov je glas prekinuo čovjeka. Uzimaš čašu iz Yassinovih ruku. Nije još sve popio.

– Popij prvo vodu.

– Hoću *senjete!!!*

Prinosiš čašu njegovim ustima i strogo mu pokazuješ da je isprazni. Yassin okreće glavu i ponovo počinje jecajućim glasom.

– *Senjete! Senjete!*

Kroz prozorčić, trgovac pruža Yassinu šaku *senjeta*. Ovaj ih uzima i sjeda na zemlju tebi uz noge. Ti ostaješ nepomičan, sa čašom u ruci, i pokušavaš ostati miran. *Lâ Haw!*⁷ Duboko uzdahneš i izjaviš obeshrabreno:

– Taj će me dječak izluditi.

– Ne govorite to, oče. On je samo dijete. Ne može razumjeti.

Udahneš, još dublje, s više patnje nego maločas. Ponovo progovoriš:

– Jao meni, brate, nije problem u tome što ne razumije ... Ovo je dijete oglušilo.

– Bog ga izliječio! Što mu se desilo? Prazniš čašu svog unuka i nastavljaš:

– Oglušio je od bombardiranja sela. Više ne znam kako da se sporazumijem s njim. Govorim mu kao i prije, korim ga ... To je samo navika ...

Dok govoriš, pružaš čašu kroz prozorčić. Čovjek je uzima, njegov se pogled pun sažaljenja spušta na Yassina, zatim na tebe, da bi završio na praznoj čaši ... Draže mu je šutjeti. Bez riječi povlači se u unutrašnjost dućana. Njegova ruka krene tražiti malenu šalicu na polici. Ulije čaja u šalicu i ponudi ti je.

– Uzmi gutljaj čaja, brate. Iscrpljen si. Ima vremena. Znam sva vozila koja idu u rudnik. Ako jedno od njih dođe, računaj na mene da du te obavijestiti.

Bacaš pogled u smjeru čuvareve kolibe te, nakon kraćeg oklijevanja, uzimaš šalicu čaja.

– Ti si plemenit čovjek. Neka tvoji preci počivaju u miru!

Vidjevši te da piješ, čovjek se blagonaklono nasmiješi.

– Ta uđi u dućan ako ti je hladno. Reklo bi se da je tvom unuku također hladno.

– Bog te blagoslovio, brate, nama je jako dobro ovdje, ima sunca. Ne bih ti htio više dodijavati. I u slučaju da dođe neko vozilo ... Popit du svoj čaj i oprostiti se.

– Prečasni oče, upravo sam ti rekao da ću te obavijestiti ako prođe neko vozilo. Odavde ih možeš vidjeti kako dolaze. U redu, ako ne želiš ostati, to je druga stvar.

– Bog mi je svjedok, brate, nije u pitanju želim li ja to ili ne. Radi se o tome da čuvar nije takav da bi zadržao vozilo.

– Vjeruj mi, oče, prije no što im izda propusnicu i ode otvoriti rampu, to zna potrajati. Osim toga, on nije uistinu zao, taj čuvar. Dobro ga poznajem, provodi mnogo vremena ovdje. Tuga je ta koja ga je učinila neosjetljivim.

Čovjek se zaustavi, stavi cigaretu u ugao usnica i upali je. Ponovo počne vedro pričati.

– Znaš, oče, bol se ili topi i istječe kroz oči, ili postane oštra poput sječiva i izbije na usta, ili se pretvori u bombu u unutrašnjosti, bombu koja jednog lijepog dana eksplodira i ti eksplodiraš zajedno s njom ... Tuga čuvara Fateha od svega je pomalo. Kada me dode vidjeti, njegova tuga otječe u suzama, no čim je sam u svojoj kolibi, ona se pretvori u bombu ... Kad iziđe i vidi druge ljude, njegova tuga postaje sječivo, htio bi ...

Ne slušaš više nastavak. Gubiš se u svojim dubinama, tamo gdje se šćućurila tvoja tjeskoba. A tvoja tuga? Je li se ona preobrazila u suze? Ne, inače bi plakao. U bodež? Niti to. Nisi još nikoga povrijedio. U bombu? Još uvijek si na životu. Nesposoban si opisati svoju tugu: nije još uzela obličje. Još je prerano. Kad bi se bar mogla razagnati prije nego što se uobličji, kad bi mogla nestati ... Nestat će, u to nema nikakve sumnje, da ... Čim ugleda, svog sina Murada ... Murade, ta gdje si?

– *Bâba*, o čemu razmišljaš?

Čovjekovo pitanje prekida tvoje unutrašnje putovanje. Skrušeno odgovaraš.

– Ni o čemu, pričao si o tuzi ...

Vraćaš čovjeku šalicu čaja. Pretražuješ džepove, vadiš kutijicu *naswara* i stavljaš si malo pod jezik. Ideš sjesti uz jedan od drvenih stupova koji podupiru limeni krov dućana. Yassin se tiho igra košticama *senjeta*. Primaš ga za ruku i povlačiš ga prema sebi. Spremaš se nešto reći, no predomisliš se čuvši šum koraka.

Približava se muškarac u vojničkoj uniformi.

– *Salam*, Mirza Quadire.

– *Walekom*⁸, Hashmat Khane.

Vojnik kupuje kutiju šibica i započinje razgovor s trgovcem.

Tvoj se unuk pored tebe uzvrpoljio oko mrava kojeg su zelene mrlje *naswara* privukle do pred dućan. Košticom gnječi *naswar*, zemlju i mrava, koji se sad koprca u zelenoj mješavini.

Vojnik se oprašta od Mirze Quadira. Prolazi pored tebe. Yassin košticom prenosi zemlju na mjesto gdje su koraci vojnika ostavili otisak.

Mrav je nestao. Mrav, zemlja i *naswar* otišli su zalijepljeni na potplat vojnika koji se udaljava.

Mirza Quadir napušta svoje mjesto iza vage, povlači se u ugao dućana i klanja svoju podnevnu molitvu.

Eto, prošlo je već tjedan dana otkako nisi klanjao, niti u džamiji, niti nasamo. Odjeća ti je neprikladna za molitvu. Tjedan dana nosiš tu istu odjeću noću i danju. Bog je milostiv ...

Klanjao ti ili ne, istina je da je Boga malo briga za tebe. Kada bi mogao samo na trenutak misliti na tebe, zainteresirati se za tvoju tjeskobu ... Ali jao! Bog je napustio svoja stvorenja ... jer ako zaista bdije nad njima, onda čak i ti, nemoćan kakav jesi, možeš vladati tisućama svjetova! *Lâ Haw!* Dastagire! Bogohuliš! Prokleta bila iskušenja Sotone! Proklet bio ti!! Zabavi svoje misli drugim stvarima! Ali čime? Nisi li gladan? Žvači svoj *naswar!*

– E, čovječe! Jezik će ti se na kraju istrošiti. Svi će ti se organi istrošiti. U zadnje vrijeme hraniš se još samo *naswarom*.

Čuješ glas Muradove majke, riječi koje je svakodnevno izgovarala pri sjedanju za stol, pogotovo za vrijeme Muradovog boravka u zatvoru. Neprekidno s *naswarom* pod jezikom, činio si sve kako bi izbjegao obroke. Iskrao bi se u mali kućni vrt, izgovarajući se

posljednjim zrakama sunca i korovom koji treba počupati. Tamo bi sjedio u cvijetnjaku i povjeravao zemlji svoju tugu. Glas tvoje žene odjekivao bi u vrtu. Govorila je kako ćeš nakon smrti i sve do Posljednjeg suda imati usta puna zemlje, da ćeš se i ti sâm pretvoriti u prah da bi na kraju izrastao u duhan. Govorila je kako ćeš u paklu gorjeti zajedno s duhanom ... Na vijeke vijekova!

Posljednji je sud još daleko, a ti već goriš. Što bi se još bojao plamena pakla i gorućeg duhana!

Plijuješ *naswar* u daljinu. Vadiš komadić kruha iz crvenog zavežljaja, dijeliš ga s Yassinom.

Zubi su ti se istrošili. Ma ne. To je kruh već danima tvrd. Točno, ako je još išta u dobrom stanju, onda su to upravo tvoji zubi. Pravi je problem to što nema kruha! Kada bi barem mogao birati. Zubi ili kruh! Zar se na to svodi čovjekova sloboda izbora?

Vadiš jabuku iz zavežljaja. Ponovo počinješ kudit Boga. Preklinješ ga da siđe sa svog pijedestala. Prostireš maramu od *gol-e-seba* kao da ga pozivaš da podijeli s tobom tvoj stari kruh. Želiš znati što bi ti to mogao zamjerati da ti je namijenio ovakvu sudbinu ...

– Vojnik tvrdi da su Rusi sraznili selo sa zemljom.

Mirza Quadir postavlja se između tebe i tvog Boga. Blagosiljaš ga što ti je postavio to pitanje, što te odvratilo od ulaska u rat s Bogom. Moliš za oprost i obraćaš se Mirzi Quadiru:

– Malo je to reći, brate, nisu poštedili ni jedan jedini život ... Pitam se što bi nam to Bog mogao zamjerati ... Naše je selo pretvoreno u prah.

– Zašto su ga napali?

– Dobro znaš, prijatelju moj, da ako se u ovoj zemlji zapitaš zašto, potrebno je prvo natjerati mrtve u grobovima da govore. Što ja znam zašto? Nema tome dugo, došla je grupa viadinih izdajica da digne vojsku. Polovica mladića pobjegla je, druga se polovica sakrila. Pod izgovorom pretresa, vojnici su sve opljačkali i opustošili. Usred noći, ljudi pristigli iz susjednog sela masakrirali su režimske vojnike ... Ujutro su otišli, zajedno s mladićima koji su se bili prikrili da izbjegnu crvenim zastavama ... Sutradan su Rusi bili tamo, selo je bilo opkoljeno. Ja sam se nalazio u mlinu. Odjednom se začula detonacija. Izišao sam. Vidio sam samo vatru i prašinu. Potrčao sam

prema kući. Zašto me samo nije ubila neka eksplozija prije no što sam tamo stigao! Koji li sam grijeh počinio da sam osuđen živjeti, biti svjedok tog ...

Grlo ti se steglo. Suze ti naviru na oči. Ne, to nisu suze, to je tvoja tuga koja se otapa i otječe. Pusti je neka teče.

Unutar njegova četiri zida, šutnja Mirze Qadira nalikuje onoj sa slike. Kao da je i on dio prizora naslikanog njemu za leđima.

Nastavljaš:

– Trčao sam prema kući u oblaku dima i vatre. Na putu sam vidio Yassinovu majku. Trčala je potpuno gola. Nije plakala, smijala se. Reklo bi se neka luđakinja koja trči amo-tamo. Bila je u hamamu⁹ kada je pala bomba ... Hamam je eksplodirao ... Žene su poginule su bile žive zakopane ... Ali moja snaha ... Da sam bar mogao izgubiti vid i ne vidjeti je tako obeščašćenu. Htio sam je uhvatiti, no nestala je u plamenu. Ne znam kako sam pronašao kuću. Nije od nje ništa ostalo ... Pretvorila se u grobnicu za moju ženu, mog drugog sina, njegovu ženu i njihovu djecu ...

Grlo ti je na rubu eksplozije. Jedna suza poteče. Otareš je pod okom krajičkom svog turbana. Zatim nastavljaš:

– Nitko osim ovog unuka nije preživio. A on me ne može čuti. Osjećam se kao da se obraćam stijeni. To mi slama srce ... Govoriti, brate, to nije dovoljno, ako te se ne čuje, to ničemu ne služi, to je poput suza ...

Stišćeš Yassinovo lice uza se. Dijete podiže oči prema tebi. Pogleda te i poviče:

– Djed plače, stric je mrtav, *bibi*¹⁰ je otišla ... Qader je mrtav, *bobo*¹¹ je mrtva!

Unazad tjedan dana, otkako te viđa da plačeš, Yassin ponavlja ove riječi. Svaki put gestikulirajući ispriča prizor bombardiranja:

– Bomba je bila vrlo jaka. Sve je ušutkala. Tenkovi su ljudima uzeli glas i otišli su. Uzeli su čak i djedov glas. Djed više ne može govoriti, ne može me više grditi ...

Dijete se nasmije i otrči prema čuvarevoj kolibi. Dozivaš ga.

– Vрати se! Kamo ideš?

Uzalud. Ta pusti ga neka se malo zabavlja.

Mirza Qadir cijelo je vrijeme šutio, nemoćan da pronađe riječi kojima bi mogao s tobom suosjećati u patnji. Polako, promrmlja nešto sebi u bradu i izrazi ti svoju sućut.

Nakon toga progovori, naglašavajući svaku riječ:

– Prečasni oče, u današnje su vrijeme mrtvi sretniji od živih. Što da se radi! Teška su vremena. Ljudi su izgubili svako dostojanstvo. Moć je njihova vjera, umjesto da vjera bude njihova moć. Nema više čovjeka dostojna tog imena, nema više časnih ljudi. Tko se još sjeća Rostama¹². Danas Sohrab¹³ ubija svog oca i, oprostite mi na izrazu, ševi svoju majku ... Ponovo je vrijeme Zohakovih¹⁴ zmija, zmija koje se hrane mozgom naše mladosti ...

Zaustavlja se kako bi pripalio cigaretu. Prstom pokazuje sliku koja se nalazi na zidu i ponovo progovara:

– Uostalom, sami su mladi Zohaci današnjice. Sklopili su pakt sa đavlom i guraju vlastitog oca u grob ... Jednog će dana upravo njihov vlastiti mozak tako skončati.

Njegov se pogled susretne s tvojim. Tvoj je pogled uperen u vrata. Trgovčeva je baraka sada prostrana prostorija, u dnu koje sjedi tvoj stric uz svoj *tchelum*¹⁵. Yassinovih si godina. Čučiš uz stričeve noge. On naglas čita *Shahnamu*, priča o Rostamu, o Sohrabu, o Tahmini ... priča o bitki između Rostama i Sohraba ... o talismanu koji je spasio Rostamov život, o Sohrabovoj smrti ... Tvoj mali brat udara u plač, napušta sobu i ide nasloniti glavu na majčina koljena. Jeca:

– Ne, Sohrab je jači od Rostama!

A majka mu odgovara:

– To je točno, sine moj, Sohrab je jači od Rostama.

Ti također plačeš, ali ne napuštaš prostoriju. Šutke, očiju preplavljenih suzama, ostaješ sjediti uz stričeve noge, htio bi znati hoće li se Rostam još moći boriti nakon Sohrabove smrti ...

Kašljucanje Mirze Qadira vraća te natrag iz bijega u djetinjstvo.

Dučan je ponovo postao sasvim malen. U okviru prozorčića pojavljuje se glava Mirze Qadira. Pita:

– Ideš li u rudnik raditi zajedno sa sinom?

– Ne, brate, samo da ga vidim ... On ništa ne zna o nesreći koja se sručila na njegovu obitelj. No najgore je kada moraš objaviti nešto

takvo svome vlastitom sinu. Ne znam kako da postupim. On nije takav da bi to mirno podnio ... Neka mu se uzme i život, ali neka nitko ne takne u njegovu čast! Odmah mu krv udari u glavu ...

Prinosiš ruku na čelo, zatvaraš oči i nastavljaš:

– Moj sin, moj jedini sin zasigurno će poludjeti ... Bolje da ništa ne kažem.

– On je muškarac, oče! Moraš mu reći! Mora to prihvatiti. Saznat će prije ili kasnije. Bolje da sazna od tebe. Da budeš kraj njega, da podijeliš njegovu bol. Ne ostavljaj ga samog! Objasni mu da je život takav, da nije sam na svijetu, da ima vas, svog sina i tebe. Morate se uzajamno podržavati ... Te su nesreće svačija sudbina, rat nema srca ...

Mirza Qadir približava glavu vratima i kaže spuštajući glas:

– ...zakon rata zakon je žrtvovanja. U žrtvovanju, krv je ili na tvom grlu, ili na tvojim rukama.

Preplavljen osjećajem nemoći, upitaš bez razmišljanja:

– Zašto?

Mirza Qadir baca cigaretu u daljinu. Nastavlja tihim glasom:

– Brate moj, rat i žrtvovanje slijede istu logiku. Nema objašnjenja. Važan nije niti razlog, niti ishod, nego sâm čin.

Ušutio je. Traži učinak svojih riječi u tvojim očima. Kimaš glavom kao da si razumio. Duboko u sebi, pitaš se koja bi to mogla biti logika rata. Sve je to lijepo, ali ne pruža utjehu niti tvojoj tuzi, niti tuzi tvoga sina. Murad nije takav da bi mudrovao razmišljao o logici i o zakonima rata. Za njega, krv traži krv. Osvetit će se pa makar po cijenu vlastitog života. To je jedino rješenje. A osim toga, nije ga briga što bi okrvavio ruke.

– *Bâba*, gdje si? Tvoj će me unuk izluditi!!

Trgneš se od čuvarevog urlanja. Pojuriš prema kolibi vičući:

– Stižem, stižem!

Vidiš Yassina koji se smjestio ispred kolibe i upravo je bombardira kamenčićima. Čuvar se sklonio straga i ispušta bijesne urlike. Stižeš do Yassina, strogo ga pljusneš i uzmeš mu kamenčiće iz ruku. Čuvar, sav izvan sebe, izlazi iz svog skloništa:

– Tvoj je unuk poludio! Počeo je bacati kamenje na stražarnicu. Uzalud sam mu govorio da prestane! Mora da je slabouman što ...

– Prihvati moje isprike, brate, to je dijete gluho, više ništa ne čuje ...
Odvodiš Yassina natrag prema baraci. Mirza Qadir izlazi i upućuje se prema čuvaru s osmijehom na licu.

Ponovo zauzimaš svoje mjesto uz drveni stup i stišćeš Yassinovu glavu uza se.

Yassin ne plače. Doima se izgubljenju, kao i inače.

Pita:

– Jesu li i ovdje isto bili tenkovi?

– Što ja znam. Budi miran!

Šutite. Obojica znate da ta pitanja i odgovori ničemu ne služe. Yassin ipak nastavlja:

– Sigurno su bili ovdje. Gospodin iz dućana više nema glasa, čuvar više nema glasa ... Djede, jesu li Rusi došli uzeti svačiji glas? Što će sa svim tim glasovima? Zašto si im dao da ti uzmu glas? Inače bi te bili ubili? *Bibi* nije dala svoj glas i poginula je ... Kad bi ona bila ovdje, ispričala bi mi priču o *Bâba Khârkashu*¹⁶. Ne, da je ovdje, ne bi više imala glasa ...

Nakratko ušuti, a zatim počne ponovo:

– Djede, a ja, imam li ja glas? Odgovaraš i protiv svoje volje:

– Da!

Yassin ponovi svoje pitanje. Pogledaš ga i daš mu potvrđan znak glavom. Dijete ponovo ušuti, a zatim upita:

– Ali kako to da sam onda živ?

Skriva lice ispod tvog haljetka. Kao da nastoji zalijepiti uho na tvoj trbuh kako bi čuo neki zvuk koji dolazi iznutra. Ne čuje ništa. Zatvara oči. U njegovom je vlastitom tijelu sve zvučno. Sasvim sigurno. Kada bi ti samo mogao ući u njega i ispričati mu priču o *Bâba Khârkashu*.

Drhtavi glas tvoje žene pristiže ti do ušiju. Kaže:

– Bio jednom *Bâba Khârkash* ...

Eto te golog kao od majke rodenog, stojiš na debeloj grani stabla čičimka. Popeo si se da streseš grane za Yassina. Podno drveta, Yassin skuplja plodove. Nehotice staneš mokriti. Yassin se udaljava od stabla plačući i ide sjesti ispod drugog drveta. Vadi jabuke iz svog zavežljaja i puni ga *senjetima*. Veže tkaninu. Ručicama kopa zemlju i

otkriva vrata na površini tla, zatvorena velikom bravom. Otvara bravu pomoću koštice *senjeta* i nestaje pod zemljom. Vičeš:

– Yassine, kamo ideš? Čekaj me, stižem!

Yassin ništa ne čuje, Yassin odlazi i vrata se zatvaraju za njim. Pokušavaš sići sa stabla, no ono ne prestaje rasti. Padaš, ali nikako da dodirneš tlo ...

Napola otvoriš oči. Srce ti udara o prsa poput čekića. Yassin je i dalje mirno šćućuren uz tebe. Mirza Qadir i čuvar brbljaju pored čuvareve kolibe. Trudiš se držati oči širom otvorene. Ne želiš ponovo utonuti u san, ne želiš više sanjati, no vjeđe su ti toliko teške da tvoja volja gubi svaku snagu.

Začuješ ženski glas:

– Yassine! Yassine! Yassine!

To je glas Zaynab, Yassinove majke. Jeka njezinog smijeha i dalje ti odzvanja u ušima. Čini se kao da glas dolazi iz zemljine utrobe. Približavaš se vratima koja vode pod zemlju. Zatvorena su. Zazivaš Zaynab. Tvoj glas odjekuje s druge strane vrata. Vrata se otvaraju. Nađeš se licem u lice s Fatehom, čuvarem rampe. Dočekuje te s osmijehom na licu i kaže ti:

– Dobrodošao. Uđi, čekao sam te.

Nestaješ pod zemljom. Vrata se ponovno zatvaraju iznad tebe. Izvana se zaori Fatehov smijeh. Viče:

– Umirao si od želje da pođeš, zar ne! Od jutra mi nisi prestajao dodijavati! E pa dobro, sretan put!

Pod zemljom je hladno i vlažno. Udišeš vonj mulja. Tu je veliki vrt, potpuno gol, bez cvijeća i zelenila. Uski, blatni puteljci krivudaju između hrastova bez lišća.

Zaynab se nalazi pod jednim drvetom, gola, pored neke djevojčice. Zovneš je. Čini se da tvoj glas ne dopire do nje. Uzima djevojčicu u ruke i umata je u maramu od *gol-e-seba*. Ljubi je u obraz i udaljava se. Yassin sjedi visoko na grani stabla čičimka, također gol. Objašnjava ti da je djevojčica njegova sestra, da je dao majci maramu od *gol-e-seba* tvoje žene, onu koja ti je služila kao zavežljaj, kako bi mogla zaštititi njegovu sestru od hladnoće. Otkada Yassin ima sestru? Još pred par dana, Zaynab je bila u petom mjesecu trudnoće! Da je već rodila?! Da je njezina kći već tako velika?!

Gledaš Yassina. Dršće od hladnoće. Pokušava sići s drveta, ali ne uspijeva. Drvo ne prestaje rasti. Yassin jeca.

Pahulje snijega spuštaju se na tvoju kožu. Puteljci se prekrivaju snijegom.

Zaynab odmiče skrivajući se iza stabala. Trči. Ponovo je zazivaš. Uzalud. Hoda gola po snijegu, s djevojčicom u rukama.

Smije se. Njezini koraci ne ostavljaju tragove u snijegu, ali odzvanjaju u vrtu. Yassin zaziva majku. Glas mu se promijenio. Ima glas svoje majke, visoki glas ... Promatraš njegovo tijelo. To je tijelo djevojčice. Umjesto svog malog spolovila, ima vulvu djevojčice. Prestravljen si. Nehotice zazivaš Murada. Glas ti ostaje zarobljen u grlu. Odzvanja ti u grudima. Imaš Yassinov glas, njegov slabašni glasić, isprekidan jecajima, njegov glas pun čuđenja, boli, pitanja:

– Murade, Murade! Murade?

Neke ti se ruke spuštaju na ramena. Okrećeš se. Gotovo si se skamenio od užasa. To je Mirza Qadir koji izjavljuje sa svojim vječnim smiješkom:

– Zohakove se zmije više ne zadovoljavaju mozgom naših mladih, zahtijevaju i njihov penis!

Sada si potpuno skamenjen. Želiš se osloboditi teškog stiska Mirze Qadira, ali ne možeš se pomaknuti.

Napola otvoriš oči. Tijelo ti je obliveno znojem. Srce ti kuca punom parom. Ruke ti se tresu.

Susrećeš dva dobrohotna oka:

– Oče, ustani, kamion je ovdje.

Kamion? Što će ti kamion? Kamo želiš ići? Gdje si?

– Oče, tu je kamion koji vozi u rudnik.

Prepoznaješ glas Mirze Qadira. Vraćaš se k sebi. Yassin mirno spava na tvojim rukama. Spremaš se probuditi ga. Mirza Qadir kaže:

– Oče, ta ostavi unuka ovdje. Pođi prvo sasvim sam. Popričaj sa sinom u četiri oka. Zatim se vrati ovamo. U rudniku nema mjesta za spavanje za obojicu. A sin će ti biti samo još nesretniji ako vidi svoje dijete u ovakvom stanju.

Neka bude. Zamisli Yassina pred ocem. Baca mu se u zagrljaj i, prije no što si ti stigao išta reći, poviče: "Stric je mrtav, *bobo* je mrtva ... Qadir je mrtav, *bibi* je mrtva. Djed plače ..." Muradovo će se srce

na mjestu zaustaviti kad to čuje. Kako bi objasnio Yassinu da mora šutjeti.

Prihvaćaš prijedlog Mirze Qadira. No obuzima te osjećaj tjeskobe. Kako da prepustiš jedino dijete svog jedinog sina nekom neznancu? Poznaješ Mirzu Qadira jedva dva sata! Što će Murad reći?

– *Bâba*, ideš ili ne?

To je čuvarev glas. Ostaješ kao ukopan pred Mirzom Qadirom, nijem, pogleda punog pitanja. Što učiniti? Yassin ili Murad? Dastagire, ovo nije trenutak za razmišljanje! Povjeri Yassina Bogu i pohitaj Muradu.

– *Bâba*, kamion će otići.

– Yassin je u tvojim i Božjim rukama.

Pogled i osmijeh Mirze Qadira rastjeruju tvoje posljednje bojazni.

Uzimaš crveni zavežljaj i krećeš prema kolibi. Čeka te ogromni kamion. Pozdravljaš vozača i uspinješ se. Čuvar se postavio pred svoju kolibu, iznemogao, još uvijek sav ukočen, odjeven u neku tobožnju uniformu, vječito s napola popušenim čikom u uglu usana. Podiže rampu koja priječi put i daje znak vozaču:

– Kreni!

Vozač izmjenjuje par riječi s tobom. Čuvar rampe prodere se:

– Shahmarde! Ideš ili ne?

Vozač mahne rukom u znak isprike i krene.

Kamion punom brzinom prodire na područje rudnika. U retrovizoru, čuvar i njegova koliba nestaju u oblaku prašine. Ni sam ne znaš zašto, no taj prizor u tebi pobuđuje neku vrst užitka. Hajde, čuvar nije baš tako grozan. Jako je tužan, to je sve. Brate, oprost mi što sam ti dodijavao. Slava budi tvome ocu!

Srce ti poskakuje u prsima. Bliži se ponovni susret. Murad se nalazi na kraju ove ceste. Bog blagoslovio ovu cestu kojom se Murad toliko puta kretao. Htio bi zamoliti Shahmarda da zaustavi kamion, kako bi sišao i pao ničice pred tom zemljom, pred tim kamenjem, tim trnjem koje je jednom ljubilo stopala tvog sina. Da ne budeš ništa više doli prašina Muradovih koraka!

– Jesi li dugo čekao?

Shahmardovo pitanje prekida tvoje blaženstvo.

– Od devet ujutro.

Tišina ponovo zavlada među vama.

Shahmard je mladić od otprilike trideset godina, možda i manje. Njegova suncem opaljena koža, put bez sjaja i bore kojima mu je izbrazdano lice čine ga starijim. Stara kapica od astrahana¹⁷ pokriva mu masnu kosu. Crni brkovi skrivaju gornju usnicu i požutjele zube. Glava mu je isturena prema naprijed. Njegove se oči, okružene tamnim kolobarima, neprekidno pomiču. Pogled mu luta u svim smjerovima.

Napola popušena cigareta zatakuta mu je o desno uho. Njezin ti miris ulazi u nosnice. Ispočetka misliš da osjećaš miris ugljena, miris rudnika, miris Murada, s kojim će ti predstojeći susret obasjati pogled. Poljubit ćeš ga u čelo, ili, još bolje, u stopala. Poljubit ćeš mu oči, ruke. Kao sin koji ponovo pronalazi oca. Da, ti si Muradov sin i on će te stisnuti u zagrljaj i utješiti te. Uzet će tvoje drhtave ruke u svoje i reći će ti:

– Dastagire, sine moj!

Kada bi barem mogao biti njegov sin; njegov sin Yassin. Gluh poput Yassina. Vidio bi Murada i ne bi ga čuo. Ne bi mogao čuti kako kaže: "Što te dovodi ovamo?"

– Ideš raditi u rudniku?

– Ne, idem vidjeti sina.

Pogled ti se gubi u valovitosti doline. Ponovo uzimaš dah i nastavljaš:

– Zabit ću bodež u sinovljevo srce!

Shahmard te preneraženo pogleda. Nasmije se i kaže:

– Veliki Bože. Tko bi rekao da prevozim viteza!

Ne skidajući pogleda s doline, njezina crnog kamenja, njezine prašine i njezina trnja, odvraćaš mu:

– Ne radi se o tome, brate moj. Ali obuzela me ogromna tuga, a tuga se ponekad pretvori u bodež.

– Govoriš poput Mirze Qadira.

– Ti također poznaješ Mirzu Qadira?

– Tko njega ne poznaje. On je u neku ruku svima nama učitelj!

– To je čovjek dobra srca. Nisam ga poznavao, ali upravo sam proveo dva sata s njim. Razoružao me. Njegove su riječi uvijek

ispravne. Odmah ulijeva povjerenje. S njim se može razgovarati otvorena srca. Rijetki su ljudi poput Mirze Qadira u današnje vrijeme. Znaš li odakle dolazi?

Shahmard potraži čik za uhom, stavi ga među svoje ispucale usne i upali ga. Udahne dim punim plućima i zadrži ga. Kaže:

– Mirza Qadir je iz Kabula, iz četvrti Shorbazar. Nema tome dugo otkako drži taj dućan ovdje. Ne voli se baš povjeravati. Sve dok nema povjerenja, ostaje jako zatvoren. Trebalo mi je godinu dana da saznam odakle dolazi i što ga je dovelo ovamo.

Shahmard ušuti, dok bi ti htio saznati nešto više o Mirzi Qadiru. To je normalno, upravo si mu povjerio svog unuka, Muradovog sina.

Shahmard nastavlja:

– Njegov se dućan nalazio na Shorbazaru. Svake večeri, trgovac bi se pretvarao u barda, okupljajući čitavo mnoštvo ljudi oko sebe. Uživao je veliki ugled. Sve do dana kada su mobilizirali njegovog mladog sina. Godinu dana kasnije, kada se vratio iz vojske, već je imao čin poručnika. Marioneta od poručnika! Poslali su ga u Rusiju, a to se baš nije svidjelo Mirzi Qadiru. Kada se htio suprotstaviti sinovljevoj vojnoj karijeri, ovaj je pobjegao, zavoljevši uniformu, novac i oružje. Mirza ga se odrekao, a njegovu je ženu ubila tupa. Mirza je morao smjesta napustiti Kabul, napuštajući dućan i kuću. Otišao je u rudnik ugljena na rad. Nakon dvije godine otvorio je ovaj dućan svojom prvom ušteđevinom. Od jutra do mraka sjedi u svojoj baraci, piše ili čita. Ako mu se sviđaš, može te duboko poštovati kao svog učitelja. Ako mu tvoje lice nije po volji, bolje je da čak ni tvoj pas onuda ne prolazi ... Ponekad ostanem u njegovom dućanu sve do zore, slušajući ga kako pripovijeda priče i recitira poeziju. Napamet zna *Shahnamu*.

Riječi Mirze Qadira bruje u tvojim umornim ušima. Njegove riječi o Rostamu, o Sohrabu, o današnjim Sohrabima ... I tvoje misli odlutaju ka tvom vlastitom Sohrabu. Ne! Tvoj Murad nije od tih Sohraba koji ubijaju svog oca. Ali ti ... Ti si Rostam! I zarit ćeš bodež tuge u sinovljevo srce!

Ne, ne želiš biti Rostam. Ti si samo Dastagir, jadni nepoznati otac, a ne heroj kojeg izjeda grižnja savjesti. Murad je tvoj sin, a ne neki herojski mučenik. Ostavi Rostama u kolijevci riječi; ostavi Sohraba u

njegovom lijesu od papira. Vрати se svom Muradu, vrati se trenutku u kojem steže tvoje drhtave ruke među svojimа, dok njegov iscrpljeni pogled tone u tvoje vlažne oči. Preklinješ kalifa Alija da ti pomogne u pronalaženja pravih riječi:

– Murade, tvoja je majka dala svoj život za tebe ...

Ne, zašto početi s njegovom majkom?

– Murade, tvoj brat ...

Zašto njegov brat?

No kako onda, kako treba početi?

– Murade, sine moj, kuća je uništena ...

– Zašto?

– Bombe ...

– Je li netko ranjen?

Tišina.

– Gdje je Yassin?

– Na životu je.

– Gdje je Zaynab?

– Zaynab? ... Zaynab je ... u selu.

– A mama?

Ovdje trebaš reći:

– Tvoja je majka dala život za tebe ...

I Murad plače.

– Sine moj, ti si muškarac! Takve se stvari muškarcima kad-tad dogode ... Bila ti je majka, a meni je bila žena. Otišla je. Kada smrt stigne, nije je briga radi li se o majci ili supruzi. Sine moj, smrt je prošla našim selom ...

A zatim mu reci za njegovu ženu, reci mu za brata ... I reci mu da je Yassin živ, da si ga povjerio Mirzi Qadiru jer je bio na izmaku snaga: spavao je ... Ne reci ništa o njegovom stanju.

Buka drugog kamiona koji dolazi ususret okončava tvoj razgovor s Muradom. Kamion vas mimoilazi punom brzinom. Prašina se podiže. Dolina više nije valovita. Shahmard usporava. Upita te:

– Provest ćeš noć kod svog sina?

– Ne znam ima li prostora da me smjesti.

– Snaći će se.

– U svakom slučaju, treba da se vratim. Ostavio sam unuka kod Mirze Qadira.

– Zašto ga nisi poveo sa sobom?

– Bilo me strah.

– Strah čega?

– Čemu te rastuživati svim time.

– Ne brini ti za mene, pričaj!

– ... već ću ti ispričati.

Shahmard umukne. Možda se ne usuđuje navaljivati. Vjerojatno misli da ne želiš pričati. Je li moguće da ne želiš? Otkako je selo uništeno, jesi li imao ikakve prilike da pustiš suze neka teku? S kim si podijelio svoju tugu? S kim si oplakao mrtve? Svatko je bio zaokupljen svojim mrtvima. Tvoj je brat sjedio ispred hrpe ruševina, neumorno iščekujući vapaj prsnoga glasa. Tvoj je bratić, u suzama, među ruševinama uzalud tražio malo tkanine, komad odjeće, kako bi pokopao svoje mrtve. Tvoj je šogor ležao uz bok mrtve krave u srušenoj staji, sisao njeno ukočeno vime i grohotom se smijao ...

Ti, ti si barem imao Yassina. On doduše nije mogao čuti tvoj plač, no bio je svjedok tvoje nesreće. Osim toga, jesi li se ti sam ikada zabrinjavao tuđom nesrećom? Nastojao si sve izbjegavati. Reklo bi se ptica grabljivica na polju ruševina, ili još bolje, na groblju. Da nije Murada, da nije Yassina, nikada ne bi bio napustio to mjesto. Bogu hvala, Murad postoji, Yassin postoji. Inače bi bio ostao tamo sve dok se ne bi pretvorio u prah.

Dastagire, kamo si zabludio? Shahmard je htio znati zašto te Yassin ne prati. Odlutao si daleko, jako daleko ... u pakao svojih misli. Reci mu nešto! Pričaj mu o svojim mrtvima! Potrudi se. Zaista zaslužuju poneku molitvu! Do danas, tko ti je drugi osim Mirze Qadira izrazio sućut? Tko je molio za pokoj njihove duše? Prihvati da netko drugi sudjeluje u tvojoj patnji i da moli za tvoje mrtve. Reci nešto!

I eto te kako govoriš! Govoriš o ruševinama svog sela, o svojoj ženi, o sinn, o snahama, o Yassinu ...

I plačeš. Shahmard šuti. Nijem je. Oči mu se očajnički trzaju u potrazi za riječima. Pronalazi ih. Promrmlja neku molitvu, izrazi ti svoju sućut i ponovo utone u šutnju.

Nastavljaš. Govoriš o Muradu. O Muradu, kojem ne znaš kako da objaviš smrt njegove majke, žene i brata. Shahmard i dalje šuti. A što da kaže? Sav se njegov bijes spustio u noge. Noge su mu teške. O tome svjedoči brzina kamiona. Ti također ušutiš.

Mučno ti je od poskakivanja kamiona i njegovog monotonog brundanja. Želiš na trenutak zatvoriti oči.

Iza kamiona naglo se pojavi vojno terensko vozilo. Pretekne ga i rasprši smeđu prašinu doline.

U tamnom oblaku prašine, primjećuješ Muradovu ženu kako trči gola ispred kamiona. Njezina mokra kosa leti na vjetra, razgrćući prašinu. Kao da njene lasi metu zrak. Njezine bijele grudi dražesno plešu na poprsju. Kapi vode poput rosnih bisera klize s njene kože na tlo.

Zoveš je:

– Zaynab! Udalji se od kamiona!

Glas ti ostaje zarobljen u kamionu. Tvoj glas ne dopire van. Odjekuje iznutra. Ne zaustavlja se. Želiš otvoriti prozor kamiona i pustiti da tvoj glas poteče prema Zaynab. Ali nemaš snage da se pomakneš. Osjećaš kako si težak. Crveni zavežljaj na tvojim koljenima otešćao je. Želiš ga podići, odložiti ga sa strane. Ali nemaš snage da ga podigneš. Razvezuješ ga. Jabuke su unutra crne, pougljenjene ... Pougljenjene jabuke. Smiješ se u sebi. Gorak je to smijeh. želiš upitati Shahmarda za njegovo mišljenje o misteriju pougljenjenih jabuka. Na Shahmardovu mjestu sjedi Murad. Ne možeš se suzdržati da ne zavrištiš. Ne znaš je li to krik straha, iznenađenja, ili čak radosti.

Murad te ne gleda. Oči su mu uperene na cestu, na Zaynab. Još vrištiš. Murad te ne čuje. Možda je i on postao gluh, gluh poput Yassina.

Zaynab i dalje trči ispred kamiona. Prašina se lagano spušta na njenu bijelu i vlažnu kožu. Veo crne prašine pokriva joj tijelo. Više nije gola.

Poskakivanje kamiona očima Zaynab tvome pogledu. Zaynab je nestala i cesta je ponovo prekrivena smeđom prašinom.

Duboko udahneš. Krišom baciš pogled na Shahmarda. Nema Murada. Bogu hvala. Izašao si iz sna. U tišini se osvrćeš oko sebe.

Tvoj je zavežljaj pored tebe. Jedna jabuka izmigolji iz njega i otkotrlja se na sjedalo.

Bacaš tjeskoban pogled na cestu. Nema Zaynab. Zaynab je bacila svoje golo tijelo u vatru. Izgorjela je živa. Izgorjela je gola, napustila je ovaj svijet gola. Izgorjela je pred tvojim očima i napustila ovaj svijet. Kako sve to reći Muradu. Treba li to reći? Ne. Zaynab je mrtva. Ona također. Točka i to je sve. Poginula je kao i drugi, u kući, pod bombama. Raj joj je suđen. Mi smo ti koji će gorjeti u plamenu pakla. Mrtvi su sretniji od živih.

Kakve si lijepe riječi naučio, Dastagire! Ali sve su te riječi beskorisne. Murad nije takav da bi trpio, da bi sjeo u kut i plakao. Murad je muškarac. Murad Dastagirov. To je brdo hrabrosti, zemlja ponosa. Raspali se na najmanju povredu časti. Ili će zapaliti vatru ili će sam izgorjeti. Smrt njegove majke, žene i brata neće proći nekažnjeno. Osvetit će se. Mora se osvetiti.

Kome? Što može učiniti sasvim sam? I njega će ubiti. Dastagire, ti buncaš!! Krv ti je udarila u glavu! Da nisi poludio?

Ostao ti je samo još jedan sin i ti ga želiš žrtvovati? Zašto? Da bi otkupio život svoje žene i drugog sina? Dastagire, progutaj svoju srdžbe! Ostavi Murada na miru! Pusti ga da živi! Neka mi prerežu jezik! Neka zagrizem prašinu! Murade, spavaj u miru.

Treba ti nešto vremena dok ne nađeš kutijicu *naswara* u dnu džepova. Ponudiš njime Shahmarda i stavljaš mu prstohvat na dlan. Ti također uzimaš prstohvat i polažeš ga pod jezik. Tih si. Tvoj pogled slijedi brzo promicanje kamenja i trnja. Ne prolaziš ti ispred njih, nego oni prolaze u mimohodu. Ti, ti se ne pomičeš. Život je taj koji prolazi. Bio si osuđen da postojiš i da vidiš kako život prolazi, kako tvoja žena i djeca umiru ...

Ruke ti se tresu. Srce ti podrhtava. Crni veo pada ti na oči. Otvaraš prozor kamiona da se osvježiš. Nema svježeg zraka. Zrak je težak, gust. Smečkaste je boje. Nije se to, dakle, tvoj pogled zamaglio, nego je zrak potamnio.

– Dastagire, što si učinio s mojom maramom od *gol-e-seba*?

To je Muradova majka. Vidiš ženu koja trči podnožjem brežuljka u ritmu kamiona. Razvezuješ zavežljaj i puštaš da ispadnu pougljenjene jabuke. Bacaš marama od *gol-e-seba* kroz prozor.

Tkanina leprša na vjetru. Muradova se majka plešući primiče svojoj marami.

– Evo nas.

Na zvuk Shahmardova glasa, obris Muradove majke rasprsne se u ogledalu tvojih očiju.

Otvaraš oči natopljene suzama. Rudnik je sasvim blizu. Murad je sasvim blizu. Grudi ti se stežu, srce ti se širi, žile ti se stišću, krv ti se ledi ... jezik ti je poput komada drva, nagorenog komada drva, ugarka, tihog ugarka ... Grlo ti je suho. Niti kapi sline u tvojim ustima. Vode! Vode! Gutaš svoj *naswar*. Vonj pepela preplavi ti nosnice. Duboko udahneš. Čini ti se da njušiš Muradov miris. Udišeš taj miris punim plućima, ispunjavaš njime svoje grudi. Nisi nikada primijetio da su ti grudi tako malene, a srce tako veliko, veliko poput tvoje tuge.

Shahmard usporava, skreće ulijevo. Kamion stiže pred ulaz u rudnik. Zaustavljate se. Čuvar izlazi iz drvene kolibe, istovjetne ovoj na drugom kraju ceste. Zatraži dokumente kamiona i izmijeni par riječi sa Shahmardom.

I dalje si nepomičan i tih. Ni prstom da bi makao. Osim toga, nemaš snage da se pomakneš. Dah ti je zarobljen u grudima. Samo si prazan kostur. Tvoj ugašeni pogled prelazi preko metalnih rešetaka ulaznih vrata rudnika. Osjećaš da je Murad iza tih vrata. Murade, ne pitaj Dastagira zašto te posjećuje!

Kamion polako prolazi uz stražarevu kućicu i ulazi u ograđeni prostor. U podnožju velikog brda nižu se kockaste betonske kućice. Tko zna u kojoj se nalazi Murad? Muškarci grimizna lica, sa šljemom na glavi, užurbano se spuštaju niz brdo. Drugi se uspinju. Ne primjećuješ Murada. Kamion se uputi prema betonskim kućicama i zaustavi se pred jednom od njih. Shahmard te pozove da ovdje iziđeš i da se obratiš nadzorniku kako bi pronašao sina.

Na trenutak ne reagiraš. Ruka ti nije dovoljno snažna da otvori vrata kamiona. Poput djeteta si koje se ne želi odvojiti od svog oca. Prostodušno pitaš:

– Moj je sin ovdje?

– Sigurno, ali kako da znamo gdje? Treba da upitaš nadzornika.

– Gdje se on nalazi?

Shahmard prstom pokazuje zgradu s desne strane kamiona.

Tvoja drhtava i mlitava ruka s mukom otvara vrata kamiona. Spuštaš jednu nogu na tlo. Noge ti klecaju. Nemaju snage nositi te. A ipak, tvoje tijelo ne teži mnogo. To je težina zraka koju osjećaš na tijelu. Zrak je ovdje gust, težak.

Podbočiš se. Shahmard ti pruža zavežljaj kroz prozor i kaže ti:

– Bâba, ja se vraćam u grad oko pet-šest sati, ako želiš otići, čekaj me kod ulaza.

Bog te blagoslovio. Sačuvaš te riječi za sebe i samo kimneš glavom. Tvoj jezik nema snage da se pomakne. Zapravo su riječi preteške, poput zraka ...

Kamion kreće. Ti ostaješ kao ukopan na mjestu u oblaku prašine.

Rudari crna lica prolaze ispred tebe. Murad? Ne, njega nema. Hajde, pođi se obratiti nadzorniku da pronadeš sina.

Želiš zakoraknuti. Noge su ti i dalje slabe, mlitave. Tvoje noge kao da su ukotvljene duboko u zemlji, dopiru sve do njezina usijanog središta, sve do zažarene peći ... Stopala ti gore. Ne miči se, dođi do daha! Dođi k sebi! Pomakni noge! Možeš hodati. Što onda čekaš da bi krenuo?

Stižeš pred nadzornikovu zgradu. Zaustavljaš se pred vratima. Veličanstvena su to vrata. Reklo bi se ulaz u neku tvrđavu. Što li se može nalaziti s druge strane? Vjerojatno neki veliki tunel, dug i dubok, koji ponire u srce zemlje, sve do kraja, sve do zažarene peći

...

Polazeš ruku na kvaku. Vrela je.

Dastagire, kamo ćeš? Želiš li zarinuti bodež u srce Murada, tvog posljednjeg sina? Ta zar ne možeš zadržati svoju bol za sebe? Pusti ga na miru! Jednog će dana ionako saznati. Bolje da mu to kaže netko drugi. A ti, što trebaš učiniti? Otići i nestati iz njegovog života? Ne. Što, dakle? Danas nemaš snage da mu to objaviš, iscrpljen si, okreni se i vrati se odakle si i došao! Doći ćeš sutra ponovo! Sutra? Ali sutra će se ponoviti ista priča, isto očajanje. Pokucaj, dakle, na ta vrata! Ruke su ti teške. Učiniš nekoliko koraka kako bi se udaljio.

Što radiš, Dastagire? Kamo ideš? Zar si nesposoban donijeti odluku? Ne napuštaj Murada. Budi otac dostojan tog imena! Uzmi sina za ruku. Pokaži mu još jednom životni put, kao što bi to svaki otac učinio.

Približavaš se vratima. Pokucaš. Naježiš se od prodornog škripanje. Iza odškrnutih vrata pojavi se obrijana glava nekog mladića. Ćorav je na desno oko. Umjesto šarenice, na prozirnoj se rožnici prostire mreža crvenih žilica. Odmjeri te od glave do pete i trzne glavom u znak pitanja. Svom se snagom držeći odluke, odgovaraš:

– Dobar dan! Došao sam vidjeti Murada, sina Dastagirova. To je moj sin.

Muškarac malo jače odškrine vrata. Znak pitanja nestao mu je s lica. Smeten, okrene se čovjeku za velikim pisaćim stolom u dnu prostorije, upravo zaokupljenom pisanjem.

– Gospodine nadzorniče, ovo je Muradov otac.

Na te se riječi nadzornikovo tijelo skameni. Nalivpero mu isklizne iz ruku. Njegov se pogled sudari s tvojim. Nadnaravnim naporom primoravaš svoje tijelo da ostane uspravno i zakoračiš u prostoriju. No tišina oko tebe i nadzornikov pogled sve više opterećuju tvoja ramena. Noge ti klecaju. Tijelo ti se prigiba. Dastagire, što si učinio? Zatražio si da vidiš Murada. Ubit ćeš Muradal ... Sačuvao ga Bog. Nećeš ništa reći. Ako te upita za razlog tvog posjeta, izmislit ćeš već nešto, neki izgovor, dovoljno je da kažeš da mu je stric došao u selo i da si ga u povratku otpratio u autu do Pol-e-Khomrija. Ugrabio si tu priliku da dođeš i raspitaš se o novostima. Upravo tako. Sada se vraćaš u selo ... Neka te Bog čuva, Murade! ...

Nadzornik ustaje i približava ti se šepajući. Njegova se teška ruka spušta na tvoje trudno rame. Čini ti se da čitav rudnik, sa svojim ogromnim brdom, počiva tebi na ramenima, sav njegov ugljen i njegove kockaste betonske zgrade. Tijelo ti se još više prigiba. Nadzornik te zaobilazi. Impozantna je stasa. Podižeš pogled. Nalaziš se licem u lice s planinom. Širom otvorena usta izgledaju kao da su spremna progutati te. Crni, veliki zubi probijaju se kroz guste brkove. Miriše na ugljen.

– Dobrodošao, prečasn brate. Sigurno si umoran. Sjedi.

Vodi te prema drvenom stolcu ispred svog stola. Sjedaš. Nadzornik se šepajući vraća na svoje mjesto s druge strane stola. Na zidu nasuprot tebe, točno iznad nadzornikovog naslonjača, ističe se

njegov impozantni portret: nosi vojničku uniformu i pobjedonosno se smiješi ispod crnih brkova.

Nadzornik je ponovo zauzeo svoje mjesto u naslonjaču. Ponovo progovori, naglašavajući svaku pojedinu riječ:

– Murad je sišao u rudnik. Radi. Želiš li šalicu čaja?

Drhtavim glasom kažeš:

– To je jako ljubazno od Vas, gospodine nadzorniče.

Nadzornik pozove čovjeka koji te pustio da uđeš i naruči čaj.

Laknulo ti je što nisi tamo odmah zatekao Murada. To ti daje malo vremena da skuješ smisleni odgovor, da nađeš umirujuće riječi. Možda će ti nadzornik pomoći. Pitaš:

– Kada se vraća?

– Oko osam sati navečer.

Osam sati? Shahmard kreće natrag u šest sati ... Osim toga, gdje bi ga uopće mogao čekati sve do osam sati? Što ćeš učiniti? Može li se ovdje prenoćiti? Što će biti s Yassinom?

– Prečasni brate. Muradu je dobro. Obaviješten je o sudbini koja je zatekla njegovu obitelj. Spokoj njihovoj duši ...

Ne čuješ nastavak. Murad je obaviješten? Ponavljaš si tu rečenicu kao da je nisi razumio, kao da si krivo čuo. Istina je, u tvojim godinama prijeti naglušost, lako se uobličiti ono što se čuje. Naglas upitaš:

– Obaviješten je?

– Da, brate, obaviješten je.

Ta zašto onda nije došao u selo? Ne, nemoguće je da se radi o tvom Muradu. To je sigurno neki drugi Murad. Osim toga, tvoj sin nije jedini koji se tako zove. U ovom rudniku vjerojatno ima dvadesetak muškaraca s tim imenom. Bit će da nadzornik nije razumio da ti tražiš Murada, sina Dastagirovog. On je isto nagluh. Objasni mu ponovo o kome se radi!

– Ja govorim o Muradu, sinu Dastagirovom, iz Abqula.

– Svakako, upravo o njemu i govorim.

– Moj sin Murad saznao je da su mu majka, žena, brat poginuli i ...

– Da, brate moj. Čak su mu objavili da si i ti isto ... Bog te toga sačuvao ...

– Ja sam živ. I njegov je sin također živ ...

– Slava Bogu ...

Upravo suprotno. Kakva slava Bogu! Bolje bi bilo da je Yassin poginuo, a i Dastagir također! Tako da otac ne mora vidjeti svog sina i sin svog oca u takvoj nevolji, u takvoj nemoći.

Što se desilo Muradu?

Sigurno je imao nesreću. Rudnik se urušio i Murad je ostao na mjestu zakopan, pod ugljenom. Za milost Božju, nadzorniče, reci mi istinu. Što se desilo Muradu?

Oči su ti uznemirene. Usrdno moliš odgovor od svakog predmeta, od stola izbodenog pribadačama, od slike koja ovjekovječuje nadzornika, od nalivpera koje počiva na papiru, od stropa koji izgleda kao da se ulubio, od tog prozora koji se više nikad neće otvoriti, od tog rudišta koje je progutalo tvoje dijete, od tog rudnika koji je pocrnio kosti tvoga sina ...

– Što se desilo Muradu?

Rekao si to naglas.

– Ništa, dobro je.

– Zašto onda nije došao u selo?

– Ja sam ga u tome spriječio.

Zavežljaj ti padne s koljena na tlo. Pogled ti ponovo počne zvjerati uokolo, da bi se na kraju izgubio u crnkastim borama kojima je izbrazdano nadzornikovo lice.

Duh ti ponovo obasipaju pitanja, a mržnja ga preplavljuje.

Što on misli tko je on, taj nadzornik? Što si umišlja? Ti si Muradov otac, ne on! Oteli su ti Murada. Murada više nema. Murad je nestao

...

Hrapavi nadzornikov glas odjekne u prostoriji:

– Htio je otići. Ali nisam mu dopustio. Inače bi i njega bili ubili.

Pa što! Smrt je bolja od gubitka časti!

Sluga donese dvije šalice čaja i pruži ti jednu od njih. Drugu odlaže pred nadzornika. Izmijene par riječi, riječi koje ne možeš ne želiš čuti.

Drhtavim rukama pridržavaš šalicu na koljenima. Ali noge ti također drhte. Nekoliko kapi prolije ti se na koljeno. Ne osjećaš da te peče. Jer iznutra već goriš, mnogo jačom vatrom, vatrom koju raspiruje uporno ispitivanje prijatelja, neprijatelja, bližnjih ili neznanaca:

- Onda?
- Vidio si Murada?
- Rekao si mu?
- Kako si mu rekao?
- Kako je reagirao?
- Što je rekao?

Što ćeš im odgovoriti? Ništa. Vidio si sina. Već je bio o svemu obaviješten. Ali nije krenuo da dostojno pokopa svoju majku, ženu i brata. Murad je kukavica, Murad nema ponosa.

Ruke ti drhte. Odlazeš šalicu čaja. Osjećaš da je nešto u tebi na rubu eksplozije. Tvoja se tuga sada uobličila, pretvorila se u bombu, eksplodirat će, raznijet će te; kao čuvara Fateha. Mirza Qadir jako se dobro razumije u tugu ... Grudi ti se kidaju. Poput stare kuće, prazne kuće ... Murad je izišao iz tvojih grudiju. Koga briga što se stare kuće urušavaju.

- Čaj će ti se ohladiti, prečasn brate.
- Nije važno.

Šutiš. Nadzornik nastavlja:

– Još jučer, Murad je bio jako loše. Nije više jeo, nije više pio. Povukao se u kutak svoje sobe. Nepomičan. Nije više spavao. Jedne večeri, usred noći, izišao je van potpuno gol, priključio se krugu rudara isposnika i mučio se sve do zore. Nakon toga je počeo trčati oko vatre i bacio se u nju. Prijatelji su ga spasili ...

Zgrčenost tvojih ruku popušta. Tvoja ramena napuštaju svoje utočište tik do ušiju. Prepoznaješ svog Murada. Tvoj se Murad ne pokorava. Zapalit će vatru ili će sam izgorjeti. Uništiti će ili će uništiti sebe. Ovoga puta on se zapalio, on je taj koji se uništio ...

No zašto se nije vratio? Zašto nije odlučio da se žrtvuje nad posmrtnim ostacima svojih bližnjih? On, Murad Dastagirov, trebao se vratiti u selo, trebao se mučiti uz svoje mrtve, a ne uz vatru ... Rekli su mu da si i ti isto mrtav. Na dan tvoje smrti, a i taj će neminovno doći, jer nisi vječan, što će učiniti? Hoće li bdjeti nad tvojim tijelom? Hoće li položiti tvoj lijes u grobnicu? Ne. Tvoj će leš trunuti na suncu, bez pokrova, bez lijesa ... Taj Murad nije tvoj Murad. Murad je prodao svoje srce kamenju, vatri, ugljenu, ovom čovjeku ugljenasta daha koji sjedi tebi nasuprot, ovom čovjeku koji kaže:

– Murad je naš najbolji radnik. Sljedeći ćemo ga tjedan poslati na tečaj opismenjavanja. Naučit će čitati i pisati. Jednoga će dana biti na visokom položaju. Izabrali smo ga da zastupa rudare, budući da je inteligentan, radišan i buntovan ...

Ne čuješ nastavak. Pomisliš na Mirzu Qadira. Poput njega, moraš odlučiti hoćeš li ostati ili otići. Ako ikada sretnoš Murada, što ćeš mu reći?

– Dobar dan.

– Dobar dan.

– Obavijestili su te?

– Obavijestili su me.

– Sačuvao te Bog.

– Tebe isto.

A nakon toga? Ništa.

– Zbogom.

– Zbogom.

Ništa si drugo nemate reći. Niti jedne jedine riječi, nijedne suze, nijednog jecaja.

Grabiš zavežljaj položen na koljena. U njemu su jabuke za Murada. Ali ne želiš mu ga dati. Marama od *gol-e-seba* odiše mirisom tvoje žene. Ustaješ i kažeš nadzorniku:

– Moram krenuti. Molim Vas da mu poručite da je njegov otac bio ovdje, da je živ, da je njegov sin Yassin živ. Molim Vas da me ispričate..

Zbogom, Murade. Pognute glave napuštaš prostoriju. Zrak je još gušći, teži, tmurniji. Pogledaš brdo. I ono ti se čini većim, crnijim ... Niz njega se užurbano spuštaju muškarci još umornijih, još crnijih lica. Ovaj ih put ne nastojiš pomno promotriti, kao što si činio po dolasku. Samo da Murad nije među njima! Kreneš prema ograđenom prostoru rudnika. Tek što si učinio par koraka, neki te glas prikuje uz tlo.

– *Bâba!*

Neki nepoznati glas. Bogu hvala. Prepoznaješ nadzornikovog slugu kako ti se užurbano približava.

– *Bâba*, ovo što ću ti reći strogo je povjerljivo. Muradu su rekli da su cijelu njegovu obitelj pobili članovi pokreta otpora i izdajice, navodeći

kao razlog to što on radi u rudniku. Zastrašili su ga. Murad ne zna da si na životu.

Još ojađeniji nego prije, još nemoćniji, okreneš se prema nadzornikovoj zgradi. Ščepaš slugu za ruku i preklinješ ga:

– Vodi me k mom sinu!

– To je nemoguće, *Bâba*. Kao prvo, tvoj je sin u dnu rudnika. Radi. A osim toga, nadzornik bi me ubio kad bi saznao. Odlazi, *Bâba!* Reći ću mu da si bio ovdje.

Sluga se želi osloboditi tvog stiska. Potpuno smeten, odlažeš zavežljaj na tlo. Pretražuješ džepove. Vadiš kutijicu *naswara* i pružaš je slugi. Usrdno ga moliš da je preda Muradu. Sluga uzima kutijicu i brže-bolje se udaljava.

Murad poznaje tvoju kutijicu *naswara*. Upravo ti ju je on kupio od svoje prve plaće. Čim vidi kutijicu, znat će da si na životu. Ako te dođe potražiti, prepoznat ćeš svog Murada. Ako ne dođe, Murad za tebe više neće postojati. Pođi potražiti Yassina i vrati se u selo. Tamo ga pričekaj nekoliko dana.

Žuriš prema izlazu. Stižeš do ulaznih vrata. Ne čekaš Shahmarda i krećeš prema mrkim brdima. Gušiš se u jecajima. Zatvaraš oči i puštaš suze neka polako teku na tvoje grudi. Dastagire? Budi muškarac! Muškarci ne plaču. A zašto ne? Ta pusti svojoj tuzi da oteče!

Hodaš uz prvo brdo. Obuzme te želja za *naswarom*, ali nemaš ga. Kutijica je možda već u Muradovim rukama.

Usporavaš korak, zaustavljaš se. Saginješ se. Vrhom prstiju grabiš prstohvat sive zemlje, stavljaš je pod jezik. Ponovo krećeš svojim putem ... Tvoje ruke, sklopljene na leđima, drže zavežljaj od *gol-e-seba*.

Bilješka prevoditeljice na francuski

Pod perom mladog pisca i sineasta Atiqa Rahimija, prognanika u Francuskoj od 1985, ponovno se rađaju afganistanski stil i misao, novi i nezavisni. Oni potvrđuju originalnost i suptilnost tog perzijskog jezika, uobičajeno zvanog *dani*, koji se u Afganistanu govori od davnih vremena.

Zemlja i pepeo osvaja neosvojivo polje slobode na kojem Afganistan može opstojati sa svojim tradicijama, svojim emocijama, svojom burnom prošlošću i svojim osobnim dramama.

U tom je smislu *Zemlja i pepeo* katarzični roman, kakvih bi još mnogo trebalo kako bi Afganistanci mogli živjeti nakon svoje prošlosti, no to je također ljudski i univerzalni roman.

Željela sam da francuski tekst bude što je moguće vjerniji duhu autora, njegovim kratkim i napetim rečenicama, njegovoj estetici ogoljenosti, toj želji za ponavljanjima u kojima se svijest sapliće. Željela sam da moja afganistanska duša vodi moju francusku ruku kako bi me drugi slijedili na tom putovanja u srž samozatajne boli starca i djeteta, boli jednog naroda.

Želim zahvaliti svima koji su me pratili, Atiqu Rahimiju, prisnom prijatelju i zanesenjaku, ali i pažljivim i dragocjenim čitateljima Christiane Thiollier i Pierreu Bonnafousu, kao i mnogim drugima zahvaljujući kojima ova knjiga danas postoji.

Sabrina Nouri

[1] Doslovno *cvijeće jabuke*. Taj izraz označava tkaninu vrlo omiljenu u cijeloj središnjoj Aziji, sa stiliziranim bijelim cvjetovima jabuke na crvenoj podlozi.

[2] Opojna mješavina zelenkaste boje.

[3] Doslovno *dragi oče*. Poziv istovremeno prisan i pun poštovanja upućen starijoj osobi.

[4] Tamo gdje bi se na hrvatskom reklo sto, perzijski jezik preferira brojku četrdeset čija vrlo snažna simbolika potječe iz muslimanske mitologije.

[5] Zbijena i osušena mješavina gline, slame i kamenčića. (op. prev.)

[6] Mali crveni plodovi čičimka.

[7] *Lâ Hawl Wallâh ...* (Kuran), doslovno *samo Bog ima moć da sudi*. Uzvik u govornom jeziku za obuzdavanje ljutnje.

[8] Iskrivljeno od arapskog *Salaam aleikoum*. Uobičajeni pozdravi u Afganistanu.

[9] Kupalište turskog porijekla, turska kupelj. (op. prev.)

[10] Baka.

[11] Majka.

[12] Rostam, Zâlov sin, legendarni heroj iz *Shahname (Knjiga Krajeva)*. Taj slavni epski spjev velikog perzijskog pjesnika, Ferdoussija (XI. stoljeće), govori o sukobu dva neprijateljska klana istočne i zapadne Perzije, sukobu u kojem će Rostam ubiti svog sina Sohraba, za kojeg niti ne sluti da postoji.

[13] Sohrab, Rostamov sin iz njegove tajne veze s Tahminom, Touranskom princezom, u slavnoj će bitki, koja će suprotstaviti dva kraljevstva, postati suparnikom svoga oca, koji će ga nehotice ubiti.

[14] Zôhak, legendarni tiranin iz *Knjige Krajeva*, učvrstio je svoju moć zahvaljujući dvjema zmijama koje su stolovale na njegovim ramenima i hranile se mozgovima mladića u kraljevini.

[15] Vodena lula.

[16] Perzijska priča slična *Palčiću*.

[17] Krzno od kovrčavog runa karakul-janjadi (vrsta ovce u središnjoj Aziji, naziv prema Karakulu, uzbekistanskom gradu) ubijene vrlo mlade, perzijaner. (op. prev.)

Table of Contents

Zemlja i pepeo

Ukratko

 Gladan sam

Bilješka prevoditeljice na francuski

Bilješke